

ZWIĄZKI STAROSTY GENERALNEGO WIELKOPOLSKI WIERZBIĘTY Z KLASZTOREM CYSTERSÓW W ŁĄDZIE (1352-1369)

Wierzbięta z rodu Niesobiów pochodził, w świetle najnowszych badań, z Palowic na Śląsku opolskim. W latach 1352-1369 sprawował urząd starosty generalnego Wielkopolski¹. Mianowany na to stanowisko przez króla Kazimierza Wielkiego zajmował się, jak każdy starosta, przede wszystkim zarządaniem lokalnym. Z racji przysługujących mu kompetencji wystawiał dokumenty dla przedstawicieli wyższej hierarchii kościelnej, urzędników, średniego rycerstwa a także mieszczan. Rozstrzygał sprawy, w których stronami byli opaci klasztorów w Mogilnie, Obrze, Łeknie, Bierzwniku, Lubinie, Trzemesznie i Łądzie².

Wykazano już, że w przypadku klasztoru cysterskiego w Łądzie nad Wartą można zauważyć kilka faktów świadczących o ściślejszych związkach Wierzbięty z tym opactwem³. Jego kontakty z klasztorem cystersów w Łądzie miały charakter formalno-prawny ale również prywatny. Formalno-prawny charakter związków Wierzbięty z klasztorem w Łądzie wynikał z przysługującego staroście prawa przyjmowania rezygnacji z dóbr (zamiany, sprzedaży, zastawu). Znamy

¹ T. Jurek, *Krąg rodzinny starosty wielkopolskiego Wierzbięty (1352-1369) czyli początki rodu Niesobiów. Genealogia-Studia i Materiały Historyczne*, t. 1 1991 s. 9-11; B. Możejko, *Jeszcze o staroście generalnym Wielkopolski Wierzbięcie*, w: *Ludzie, władza, posiadłość*, red. J. Powierski i B. Śliwiński, Gdańsk 1994 s. 73-96.

² *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* (dalej cyt. KDW), t. 6, wyd. A. Gąsiorowski, Warszawa-Poznań 1982 nr 180; KDW t. 3, wyd. J. Zakrzewski, Poznań 1879 nr 1361, 1425, 1430, 1478, 1483, 1490, 1491, 1517, 1519, 1547; J. Zdrenka, *Uwagi i uzupełnienia do VI tomu Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” t. 31: 1985 z. 1 s. 106.

³ J. Łojko, *Fryz heraldyczny z kaplicy klasztornej św. Jakuba w Łądzie nad Wartą*, „Studia Źródłoznawcze” (dalej cyt. SŹr) t. 22: 1977 s. 131-132.

ponad 30 dokumentów wystawionych przez starostę generalnego Wielkopolski Wierzbietę; 6 spośród nich dotyczyło cystersów z Łądu. Stronami tych sześciu spraw były osoby prywatne i opat Jan ⁴.

W dniu 14 sierpnia 1357 r. Wierzbietę przyjął w Koninie rezygnację na prawie zamiany dóbr. Jako strony wystąpili: Zemka, wdowa po Wojciechu, oraz opat Jan. Dokonali wzajemnej zamiany dóbr. Zemka otrzymała należącą dotąd do klasztoru w Łądzie wieś Szczonowo, a w zamian oddała trzecią część dziedzictwa Wrąbczyn. Jednocześnie w dyspozycji dokumentu zaznaczono, że za jakiś udział jej matki we Wrąbczynie, nie otrzyma nic. W sankcji stwierdzono, że dokument ten wystawiono w tym celu, by Zemka nie mogła podważyć zamiany ⁵.

Z kolei 31 maja 1362 r. w Koninie, starosta potwierdził sprzedaż dóbr. Wawrzyniec z Królikowa, kasztelan łądzki, który przez trzy lata posiadał trzecią część dziedzictwa Wrąbczyn sprzedał ją za 56 grzywien opatowi Janowi i jego opactwu w Łądzie ⁶.

Następne dwa dokumenty dla opactwa cysterskiego i opata Jana wystawił Wierzbietę w Łądzie 16 marca 1363 r. W pierwszym z nich potwierdził fakt sprzedaży za 70 grzywien trzeciej części tej wsi cystersom w Łądzie przez Staszka i jego żonę Jachnę, dziedziców z Wrąbczyna. Drugi dokument dotyczy sprzedaży posiadłości (połowy władztwa – medium dominium) we wsi Wrąbczyn, za 40 grzywien, opatowi Janowi i jego konwentowi z Łądu przez Mikołaja podstolego biskupstwa poznańskiego i jego żonę Czorską ⁷.

Również w Łądzie, 27 kwietnia 1364 r., Wierzbietę potwierdził dokumentem publiczne oświadczenie Dobrochny z Wrąbczyna, która przekazała dobra ruchome Janowi opatowi i jego klasztorowi w Łądzie. W narracji dokumentu znajdujemy zapis, że po śmierci Dobrochny dobra te pozostaną własnością klasztoru i nie przejdą w posiadanie ani jej synów ani krewnych ⁸.

W dniu 9 sierpnia 1365 r. w Koninie, Wierzbietę przyjął rezygnację na prawie sprzedaży. Wierzbietę z Wardężyna wraz ze swoim synem Mikołajem sprzedali za 60 grzywien część dziedzictwa Broniki opatowi Janowi z Łądu ⁹.

Na sześć wyżej przedstawionych spraw, cztery dotyczyły przyjęcia

⁴ KDW t. 3 nr 1361, 1478, 1490, 1491, 1519, 1547.

⁵ Tamże, nr 1361.

⁶ Tamże, nr 1478.

⁷ Tamże, nr 1490, 1491.

⁸ Tamże, nr 1519.

⁹ Tamże, nr 1547.

przez Wierzbietę rezygnacji na prawie sprzedaży, jedna darowizny a jedna zamiany dóbr. Pięciokrotnie dotyczyły spraw o Wrąbczyn. Warto zwrócić uwagę na fakt, że czterokrotnie stronami w sprawie Wrąbczyna były kobiety: Zemka – wdowa po Wojciechu, Jachna – obok męża Staszka, Czerska – obok męża Mikołaja, oraz Dobrochna. Być może były to siostry, które wspólnie dziedziczyły we Wrąbczynie. W każdym razie dokonały one osobiście lub przy współudziale mężów rezygnacji z Wrąbczyna na rzecz opactwa cysterskiego w Łądzie.

Warto przypomnieć, że klasztor w Łądzie uzyskał od księcia Władysława Odonica dokument potwierdzający nadanie części Wrąbczyna ¹⁰. Jednak część tej wsi nadal pozostawała w rękach prywatnych i wydaje się, że cystersi z Łądu byli zainteresowani włączeniem jej do posiadłości opactwa. Dokumenty, które Wierzbietę wystawił dla zakonników z Łądu gwarantowały im przejście na własność kolejnych działów we Wrąbczynie. Można oczywiście stwierdzić, że załatwienie tego typu spraw (przyjęcie rezygnacji na prawie sprzedaży i zamiany) leżało w zakresie obowiązków starosty. Można jednak również dopatrywać się w tych działaniach życzliwości Wierzbiety dla opactwa w Łądzie. Prześledzenie dokumentów wystawionych przez innych starostów wielkopolskich na przestrzeni XIV w. i na początku XV w. pozwala zauważyć, że dość rzadko, w porównaniu z Wierzbietą zajmowali się oni sprawami klasztoru w Łądzie. Oprócz Wierzbiety, tylko czterech innych starostów, było wystawcami dokumentów dla tego opactwa.

W dniu 30 stycznia 1322 r. starosta wielkopolski Przebysław Borowic oddalił skargę skierowaną przeciwko opatowi z Łądu przez kmieci z wsi Dolany. Inny starosta wielkopolski, Sędziwój z Szubina, 26 stycznia 1375 r. wyznaczył Jana, kasztelana kaliskiego, na poręczyciela interesów klasztoru łądzkiego w folwarku we Wrąbczynie. Dnia 15 maja 1387 r. Świętopełk z Radoliny sprzedał Sławęcina klasztorowi cystersów w Łądzie; fakt ten został potwierdzony dokumentem wystawionym przez starostę wielkopolskiego Pielgrzyma (Peregryna) z Węgleszyna. Natomiast podczaszy krakowski i starosta wielkopolski Tomek z Węgleszyna wystawił dwa dokumenty dla opactwa cysterskiego w Łądzie 23 lutego 1399 r.; poświadczył też zapis Mikołaja z Wenecji na rzecz tego klasztoru. Dnia 11 czerwca tego

¹⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 14, red. B. Chlebowski i W. Walewski, Warszawa 1895 s. 16.

samego roku przyjął rezygnację na prawie sprzedaży dokonaną przez Paszka z Radłowa dla opactwa w Łądzie ¹¹.

Czterech wyżej wymienionych starostów wystawiło w sumie pięć dokumentów dla cystersów z Łądu. Ich kontakty z tym opactwem możemy określić więc jako sporadyczne, biorąc pod uwagę fakt, jak niewielką ilość spraw przyszło im rozstrzygać dla klasztoru w Łądzie. Natomiast Wierzbęta wystawił cystersom z Łądu aż sześć dokumentów. Poza tym kilkakrotnie przebywał osobiście w Łądzie. Dnia 7 marca 1360 r. i 16 stycznia 1362 r. pojawił się tam u boku Kazimierza Wielkiego, natomiast 16 marca 1363 oraz 27 kwietnia 1364 r. był w Łądzie przy okazji załatwiania spraw o Wrąbczyn. Ponadto, 18 stycznia 1362 r. w Pyzdrach był świadkiem na dokumencie Kazimierza Wielkiego dla klasztoru w Łądzie ¹². A więc w porównaniu z innymi starostami wielkopolskimi Wierzbęta przejawiał dość znaczne zainteresowania sprawami klasztoru w Łądzie. Na pewno wyżej omówione działania Wierzbęty na rzecz tego opactwa miały charakter formalno-prawny, ale można dopatrywać się w nich również przejawów osobistej życzliwości Wierzbęty dla cystersów z Łądu.

Prawdopodobnie podczas pobytów w Łądzie nawiązała się przyjaźń Wierzbęty z opatem Janem. Jan został opatem w Łądzie pomiędzy 1354 a 1357 r. i pełnił tę funkcję do roku 1373. Działał on zatem mniej więcej w tym samym czasie co Wierzbęta, który sprawował swój urząd w latach 1352–1369 ¹³. Niewykluczone, że to opat Jan namówił Wierzbęte do ufundowania w Łądzie kaplicy pod wezwaniem św. Jakuba. Fundacja ta jest chyba najbardziej spektakularnym przejawem związków Wierzbęty z opactwem w Łądzie.

Malowidła zdobiące kaplicę św. Jakuba w Łądzie były przedmiotem badań W. Łuszczkiewicza, Z. Białłowicz-Krygierowej, A. Karłowskiej-Kamzowej, A. Abramowicza i T. Poklewskiego oraz J. Łojka ¹⁴. Przedmiotem ich zainteresowań badawczych była scena funda-

¹¹ KDW t. 2, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1878 nr 1027; KDW t. 3 nr 1723, 1996, 2009; KDW t. 6 nr 298.

¹² KDW t. 3 nr 1419, 1463, 1464.

¹³ Tamże, nr 1325, 1363, 1691.

¹⁴ W. Łuszczkiewicz, *Opactwo cysterskie w Łądzie nad Wartą i jego średniowieczne zabytki sztuki*, „Sprawozdania Komisji Historii Sztuki” t. 3, Kraków 1887; Z. Białłowicz-Krygierowa, *Malowidło ścienne w dawnym opactwie cysterskim w Łądzie nad Wartą*, Poznań 1957; A. Karłowska-Kamzowa, *Malarstwo*, w: *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, red. J. Topolski, Poznań 1969 s. 426; A. Abramowicz, T. Poklewski, *The fourteenth century frescos of Łądz*, „World Archeology” t. 2: 1972 s. 296–298; J. Łojko, *Fryz heraldyczny*, s. 125–150; Tenże, *Jeszcze o fryzie heraldycznym z kaplicy*

cyjna oraz fryz heraldyczny. Scena fundacyjna zasługuje na przypomnienie ze względu na to, że jest pośrednim dowodem prywatnych związków Wierzbęty z klasztorem w Łądzie. Ten fragment malowidła przedstawia klęczącego Wierzbęte, który wręcza model kaplicy św. Jakubowi; obok starosty klęczą trzy postacie kobiece identyfikowane przez badaczy z żoną Wierzbęty i córkami. Zdaniem J. Łojka obok Wierzbęty przedstawiona została jego druga żona Dobrochna oraz córki Agata i Dorota. Identyfikację tę powtórzył ostatnio T. Jurek ¹⁵. Na malowidle, za postacią św. Jakuba stoi grupa zakonników z opatem, którego W. Łuszczkiewicz identyfikuje z opatem Janem. Łuszczkiewicz doszedł do takiego wniosku na podstawie innego fragmentu malowidła, który przedstawia zakonnika klęczącego przed patronem – św. Janem Chrzcicielem ¹⁶. Opat Jan jest zatem pośrednikiem, odbiorcą daru Wierzbęty na ziemi. Przedstawienie opata Jana w scenie fundacyjnej świadczy również o tym, że łączyły go z Wierzbęte więzi przyjaźni.

Literatura zwraca uwagę na eschatologiczny wymiar malowidła w Łądzie. A. Karłowska-Kamzowa zauważyła, że wizerunek Wierzbęty został umieszczony po stronie zbawionych ¹⁷. Według T. Dobrzyńskiego, tablice fundacyjne jakie pojawiły się na murach budynków w latach 1342–1380 pozostają zapewne pod wpływem epitafuljnych tablic francuskich z pierwszej połowy XIV w. Malowidła ścienne w Łądzie uznał on za wyjątkowo spotykaną w malarstwie ale dobrze znaną w rzeźbie formę tablicy fundacyjnej. T. Dobrzyński przytoczył również opinię Podlacha, według którego tak udekorowana kaplica przeznaczona była na nabożeństwa żałobne ¹⁸.

Wybranie klasztoru cysterskiego w Łądzie na miejsce fundacji, której celem było między innymi zapewnienie sobie modlitwy i pamięci po śmierci, świadczy o ściślejszych związkach Wierzbęty z tym opactwem. Oczywiście można zgodzić się ze stwierdzeniem J. Łojka, że fundacja fryzu miała znaczenie polityczne, a o wyborze miejsca zdecydowało położenie Łądu ¹⁹. Jednak nie należy zapominać, że na wybór dokonany przez Wierzbęte miały wpływ dobre kontakty z

św. Jakuba Apostoła w klasztorze w Łądzie, SŹr t. 27: 1983 s. 185–187; Tenże, *Średniowieczne herby polskie*, Poznań 1985.

¹⁵ J. Łojko, *Fryz heraldyczny*, s. 131; T. Jurek, *dz. cyt.*, s. 22–23.

¹⁶ W. Łuszczkiewicz, *dz. cyt.*, s. 133.

¹⁷ A. Karłowska-Kamzowa, *dz. cyt.*, s. 426.

¹⁸ T. Dobrzyński, *Średniowieczny portret w sakralnej sztuce polskiej*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” t. 13: 1969 s. 12, 14.

¹⁹ J. Łojko, *Fryz heraldyczny*, s. 132.

cystersami z Łądu i opatem Janem. Z eschatologicznym wymiarem fundacji wiąże się fakt podania przez *Liber mortuorum* opactwa w Łądzie śmierci starosty generalnego Wielkopolski Wierzbiety pod datą 12 stycznia²⁰. Rozpatrując zatem problem związków Wierzbiety z klasztorem cystersów w Łądzie nie należy zapominać, że miały one charakter zarówno formalno-prawny, jak i prywatny. Wydaje się, że bez kontaktów formalno-prawnych nie byłoby kontaktów prywatnych, i na odwrót. Trzeba więc te kontakty starosty generalnego Wierzbiety z cystersami łądzkimi postrzegać i ujmować jako całość. Pełen obraz daje dopiero zestawienie faktów związanych z wystawieniem przez Wierzbietę dokumentów dla tego opactwa z faktami świadczącymi o pobytach starosty w Łądzie. Do tego należy dodać również fakt ufundowania przez niego kaplicy św. Jakuba w Łądzie. Wreszcie nie bez znaczenia jest również zapiska memoratywna dotycząca śmierci Wierzbiety. Dopiero biorąc pod uwagę wszystkie przejawy jego kontaktów z klasztorem cystersów w Łądzie możemy mówić o ściślejszych powiązaniach starosty z tym opactwem.

BEATA MOŻEJKO-CHIMIAK

**THE CHIEF MAGISTRATE OF WIELKOPOLSKA WIERZBIĘTA
AND THE CISTERCIAN CONVENT AT ŁĄD (1352–1369)**

Summary

Wierzbietą of Palowice, member of the clan of Niesobie, held the office of chief magistrate (starosta, scultetus) of Wielkopolska. On behalf of King Kazimierz the Great he presided over cases which involved the Abbots of Mogilno, Odra, Łekno, Bierzwnik, Lubin, Trzemeszno and Łąd. Wierzbietą had also private contacts with Łąd. Six out of over thirty documents issued by him were concerned with the Cistercians of Łąd. In each case one party was Abbot Jan, the other was a private person. Wierzbietą gave his approval five times to the cession of Wrąbczyn to the Cistercian Abbey at Łąd (as a purchase, grant, exchange). He also confirmed the take-over of the Broniki estate by the Abbey. In the 14th and early 15th centuries the chief magistrates of Wielkopolska were rarely preoccupied with Łąd Abbey; the magistrature of Wierzbietą is exceptional in this respect. Apart from him the Abbey was issued five legal documents by Przebysław Borkowic, Sędziwój of Szubina, Peregryn of Węgleszyn, and Tomek of Węgleszyn. Wierzbietą spent some of his time at Łąd, where he sponsored the building of St. James' Chapel. It is

²⁰ *Liber Mortuorum monasterii Landes Ordinis cistercensis*, wyd. W. Kętrzyński, w: *Monumenta Poloniae historica*, t. 5, Lwów 1888 s. 472.

decorated with paintings, which have been the object of studies by W. Łuszczkiewicz, Z. Białłowicz-Krygierowa, A. Karłowska-Kamzowa, A. Abramowicz, T. Poklewski, and J. Łojko. Wierzbietą's choice of the Cistercian Abbey at Łąd as the site of his building project proves the closeness of his links with that place. Together with the remaining evidence it offers a comprehensive picture of the relationship between Wierzbietą and Łąd Abbey.

Translated by Andrzej Branny